

श्रीरामदासशिवगणचरणांजितधूलिधूसरितमौलिः ।
निश्चलघृतिररिसागरभङ्गश्रीर्जयति जगति सह्याद्रिः ॥

संपादकीय

दिवाळी-अंकापासून 'सह्याद्रि' मासिकाचा उपक्रम आम्ही पुन्हा नव्याने सुरू केला. त्या वेळी आमच्या पूर्वीच्या ग्राहकांना आणि हितचिंतकांना आम्ही हार्दिक सहकार्यांचे आवाहन केले होते; आणि आमच्या दिवाळी-अंकाला त्यांनी खरोखरच हार्दिक सहकार्य दिले. इतके की, अंक प्रसिद्ध होण्यापूर्वीच अंकाच्या साऱ्या प्रती हातोहात संपल्या आणि नंतर अनेक ग्राहकांस अंक मिळू शकला नाही. ग्राहकांचे असेच सहकार्य लाभत राहिले तर पुढील अंकांच्या एकंदर जुळणीत अधिकाधिक आकर्षक भर घालणे शक्य होईल.

प्रस्तुत अंकापासून 'दि प्रिन्सेस' या जगप्रसिद्ध कादंबरीचा अनुवाद आम्ही क्रमशः देत आहोत. निदान एक वर्षभर तरी ही कादंबरी चालू राहिल आणि मराठी वाचकांना या जगप्रसिद्ध कादंबरीचा रसास्वाद घेता येईल.

कादंबरीबरोबरच या अंकात स्वा. सावरकर यांनी आमच्यासाठी लिहिलेला खास लेख आम्ही देत आहोत. श्री. गो. वि. वैद्य यांनी लिहिलेला 'एकपात्री प्रयोग' हा चिंतनात्मक लेखहि आवर्जून उल्लेख करावा असा आहे. सध्या एकपात्री प्रयोगांना बहर आलेला आहे. त्या पार्श्वभूमीवर प्रस्तुत लेखातील मतप्रदर्शन ताडून पाहता येईल. 'असे घेतले हे निर्णय' या संकल्पित लेखमालेत जगप्रसिद्ध व्यक्तींची व त्यांनी केलेल्या निर्णयांची विवेचक नोंद केली जाणार आहे. ही लेखमाला कथा-मालेसारखीच मनोरंजक आहे. सर्वसाधारण वाचकांना प्रमुख जागतिक घटनांचा तोंडवळा माहित असतो. त्या घटनांचे अंतरंग त्यांना अज्ञात असते. या लेखांतून मनोरंजनाबरोबरच ज्ञानदान आहे.

याच अंकापासून आम्ही ख्यातनाम कवि श्री. ग. दि. माडगूळकर यांचे 'गीतगोपाल' हे प्रदीर्घ काव्य क्रमशः सुरू करीत आहोत. त्यांच्या 'गीतरामायणा'-प्रमाणेच गीतगोपालहि लोकप्रिय होईल यात कांहीच शंका नाही. गेयता आणि रसोत्कर्ष हे त्यांच्या काव्याचे उत्कट गुण याहि काव्यांत प्रकर्षाने दृग्गोचर होतील.

आमच्या वाचकांना आम्हांस एवढेच सांगावयाचे आहे की, एखादे फूल जसे हळूहळू उमलत जाते व ते प्रफुल्लित झाल्यावरच ते सर्वोत्तम दिसते, तीच गोष्ट या मासिकाबाबतहि खरी आहे. 'सह्याद्री'चे प्रकाशन जून १९५७ ला स्थगित केले तो २३ व्या वर्षीतील ६ वा अंक होता. त्यानंतर यंदा मे १९६४ ला वासंतिक अंक व नोव्हेंबर १९६४ ला दिवाळी अंक काढला व आता हा चालू २४ व्या वर्षीतील ३ रा अंक आम्ही वाचकांच्या हाती देत आहोत. 'सह्याद्री'च्या विकासार्थ वाचकांनी सूचना कराव्यात. त्या सूचनांचा यथायोग्य परामर्श अवश्य घेऊ.

- ज. श्री. टिळक

संपादक : ज. श्री. टिळक का. संपादक : भा. द. खेर

वर्ष २४] डिसेंबर १९६४ [अंक ३

या अंकांत

लेख

- * आत्महत्या आणि आत्मार्पण - स्वा. सावरकर
- * एकपात्री प्रयोग - गो. वि. वैद्य
- * ती थोर 'एकाकी जागा' - गगनविहारी
- * माझे नृत्यगुरु - दमयंती जोशी

कथा

- * नोकरी - सुधा नरवणे
- * ती 'वांची गत तीच आहे' - लोककवि मनमोहन
- * आत्महत्यांना मॅडेंट - शंकरराव खरात

काव्य

- * त्यांचे 'दि प्रिन्सेस' - भा. द. खेर
- * गीत गोपाल - ग. दि. माडगूळकर

याशिवाय सोबत स्वतंत्र बाल विशेषांक

मुखपृष्ठ : बसवंत महामुनि.

सजावट : बसवंत, अनंत सालकर, मालती आगटे.

केसरी-मराठा संस्थेच्या मालकीचे हे मासिक संपादक, मुद्रक, प्रकाशक जयंत श्रीधर टिळक यांनी केसरी मुद्रणालय, ५६८ नारायण पेठ, पुणे २ येथे छापून प्रसिद्ध केले. फोन : संपादकीय ५५०९५ व्यवस्थापकीय फोन : ५६३५६. मुंबई कार्यालय सरदार-गृह, मुंबई २. फोन : २२५०३. लंडन कार्यालय ४३ शु लेन, लंडन इ. सी. ४.

LIBRARY
22/11/2022

आत्महत्या

आत्मार्पण आणि आत्महत्या

धन्योऽहम् । धन्योऽहं कर्तव्यं मे न विद्यते किञ्चित् ।

यांत कांहीच का फरक नाही ?

धन्योऽहम् । धन्योऽहं प्राप्तव्यं सर्वमद्य संपन्नम् ॥

आहे म्हणावा तर नाही आणि नाही

व्याधीनी, अपघाताने किंवा अशाच कोणत्यातरी अपा
कारणामुळे मरण न येतां, जीव न जातां, जे लोक कोण-
त्याहि कारणाने जीव नकोसा होऊन स्वतःच स्वतःचें मरण
स्वतःवरें ओढवून घेतात त्यांनी त्यांनी 'आत्महत्या' केली असे
आपण म्हणतां. पुष्कळ समाजातून तो एक दंडनीय अपराधहि
(गुन्हाहि) समजला जातो. आत्मा नि जीव ह्या शब्दांतील
तात्त्विक भेद काय मानला जातो याची चर्चा येथें न करतां,
व्यवहारांत आपण होअून आपला जीव देण्याच्या कृत्यास जो
वर सांगितल्याप्रमाणे 'आत्महत्या' शब्द वापरला जातो त्यांतला
तो आत्मा हा शब्द त्याच व्यावहारिक अर्थी येथे आम्ही
वापरीत आहोंत. तथापि कांही प्रकरणां आपण होअून आपला
जीव देणाऱ्याच्या, आपल्याच हाताने आपल्या प्राणांचा
बळी देणाऱ्याच्या, कृत्यांना, तीं कृत्ये वरील व्यावहारिक
अर्थी 'आत्महत्या'च असतांनाहि त्यांना मात्र आत्महत्या न
म्हणतां आत्मार्पण, आत्मविसर्जन अित्यादि संस्कृत शब्द

म्हणावा तर आहे !

आणि आत्मार्पण

स्वातंत्र्यवीर वि. दा. सावरकर

योजून तीं कृत्यें प्राचीन कालापासून गौरवार्ह मानलीं जात आलीं आहेत. ही भिन्नता कां आली? कांही प्रकारच्या आत्महत्यांना मनुष्यसमाजाने तो अेक दंडनीय अपराध न मानतां, त्याला एक पुण्यकृत्य, महनीय कृत्य, गौरवार्ह कृत्य, कां मानलें, त्याचें मर्म आम्हीं येथे दिलेल्या तशा कांही अुदाहरणांवरून आपोआपच स्पष्ट होतील. हीं अुदाहरणें देतांना आमच्या आजच्या परिस्थितीत त्यांच्या विवरणांत कांही त्रुटी राहण्याचा संभव आहे. कारण वयोमानानुसार आम्ही सध्या वार्धक्य नि व्याधी यांच्यामुळे अंधरुणास खिळून पडलेले आहोंत. अशा स्थितीत त्या त्या अुदाहरणासंबंधीचीं संदर्भ पुस्तकें पुन्हा एकदा वाचून पाहण्याची शक्ति नाही, अिच्छा नाही, आवश्यकताहि वाटत नाही. असलेल्या आठवणींवर काय तें विसंबून त्या अुदाहरणांचें वर्णन दिलें आहे. त्यांत न्यूनाधिक ज्या कांही फुटकळ त्रुटी असतील त्या वजा घालूनहि त्या अुदाहरणांवरून जो अंतिम निष्कर्ष आम्ही काढूं अिच्छितों त्याला कांही अुणेपणा येणार नाही ही आमची निश्चिती आहे.

प्रथमतः प्रख्यात मीमांसक आणि वैदिक कर्मकांडाचे कट्टर पुरस्कर्ते श्री. कुमारील भट्ट यांचें घेऊं. वैदिक धर्माचा संपूर्ण पाडाव करूं अिच्छिणाऱ्या बौद्ध सिद्धांतांचा कोटिक्रमाने अुच्छेद करण्यासाठी अगदी बुद्धांच्याच ग्रंथांतून त्या सिद्धांतांचा अभ्यास करावा म्हणून त्यांनी त्रिपिटकादिक बुद्धग्रंथांचा अभ्यास केला. त्यांचे आचार पाळले, तसें बुद्धधर्मीय जीवन जगून पाहिलें. नंतर त्या मतांचा पराजय करण्याच्या आणि त्या आचारांचा फोलपणा दाखविण्याच्या महत्कार्यास हात घातला, मोठमोठ्या वादविवादांच्या सभांतून, प्रवचनांतून प्रचार करीत करीत साऱ्या भारतभर वैदिक मीमांसकांच्या मताची पुन्हा प्रस्थापना केली. शेवटीं आपलें हें मुख्य जीवनकार्य यशस्वीपणें संपलें आहे असें जेव्हा त्यांना वाटलें तेव्हा मग वैदिक धर्माच्या विजयाकरितांच कां होअीना पण अवैदिक आणि पाखण्डीय अशा बुद्धधर्मग्रंथांच्या वाचनांचा आणि त्यांच्या आचार-विचारांचा जो अवलंब करावा लागला त्या पापसंपर्काचें प्रायश्चित्त घेण्यासाठी नैसर्गिक निधन होण्यापूर्वी तुपारात्रीत स्वतःचा देह भस्म करून घेण्याची त्यांनी प्रतिशा केली. तीप्रमाणे त्यांनी

* * *

स्वहस्ते चिता पेटवून तीत प्रवेश केला. पाहतां पाहतां त्या अग्निज्वालांच्या कल्लोळांत त्यांच्या देहाचें मरुम होअून गेले !!

परंतु त्या महान् बलिदानास 'आत्महत्या' असें न म्हटलें जातां 'अग्निदिव्य', 'आत्मार्पण' अशाच शब्दांनी अतिहासांत गौरविलें गेलें आहे.

* * *

दुसरें अदाहरण जगद्गुरु श्री आद्य शंकराचार्य यांचे देतां येतील. अद्वैत मताच्या दिग्विजयासाठी साऱ्या भारतभर संचार करीत ते जेव्हा आसाममध्ये (त्या वेळच्या कामरूपमध्ये) गेले तेव्हा तेथे शाक्त पंथाशी त्यांचा वादविवाद झाला. त्यांतहि त्यांनी विजयश्री संपादन केली. परंतु शाक्तांतील अग्रपंथीयांना तें सहन न होअून त्यांनी शंकराचार्यांवर विषप्रयोग केला. त्यामुळे त्यांच्या प्रकृतीला बराच अपाय झाला. तथापि तेथून ते काश्मीर-पर्यंत संचार करीत गेले. काश्मीरला जातांच आपल्या दिग्विजयाची पूर्णता झाली असें पाहून आपला चौथा प्रमुख मठ त्यांनी स्थापला. शंगेरी, द्वारका, पुरी आणि हा काश्मीरचा मठ मिळून चार दिशांचे अद्वैत मतप्रचारार्थ चार धामे स्थापण्याचें त्यांचें महत्कार्य असें तडीस गेलें. श्रीशंकराचार्य त्या वेळेस भर तारुण्यांत होते, हें प्रसिद्धच आहे. तथापि अेकतर वर अुल्लेखिल्याप्रमाणे खचत चाललेली त्यांची प्रकृति, दुसरें की महाभाष्यादि ग्रंथ लिहून आणि वर दिलेली चार धामे स्थापून आपलें अवतारकार्य आपण संपूर्ण केलें आहे असें वाटणारें

समाधान आणि तिसरें म्हणजे बालवयापासूनच त्यांच्या अंगी 'चदहरेच विरज्येत् तदहरेन प्रज्येत् । यहात् वा वनात् वा ।' ह्या त्यांच्या सूत्राप्रमाणे बाणलेली अुपजत वैराग्यवृत्ति, ह्या तिन्ही कारणांमुळे ज्या आपल्या जीवनाची अशी संपूर्ण कृतकृत्यता झाली आहे तें अैहिक जीवन आता संपवून परब्रह्मी विलीन व्हावें अशी त्यांना आतुरता वाटूं लागली. ह्यास्तव त्यांनी स्वतः महान् योग्यांच्या पूर्वपरंपरेनुसार गुहाप्रवेश करण्याचा निश्चय केला. त्याप्रमाणे गुहेंत जाअून आपण योगासन घालून बसले आणि त्यांच्याच आज्ञेप्रमाणे त्यांच्याच शिष्यांनी अेका भल्या मोठ्या शिलेने तें गुहेचें द्वार बंद करून टाकलें. याप्रमाणें योगमार्गें जगद्गुरु शंकराचार्यांनी मोठ्या समाधानाने प्राणविसर्जन केलें.

आपण होअून न जाणारा जीव बळाने देण्याची क्रिया ही, ज्याला आपण दंडनीय आत्महत्या म्हणतां तीत आणि अशा यागिक प्राणविसर्जनांत, आत्मविसर्जनांत, जरी अेक सामान्य घटक असला तरीहि जगद्गुरु शंकराचार्यांचा हा गुहाप्रवेश अतिहासांत

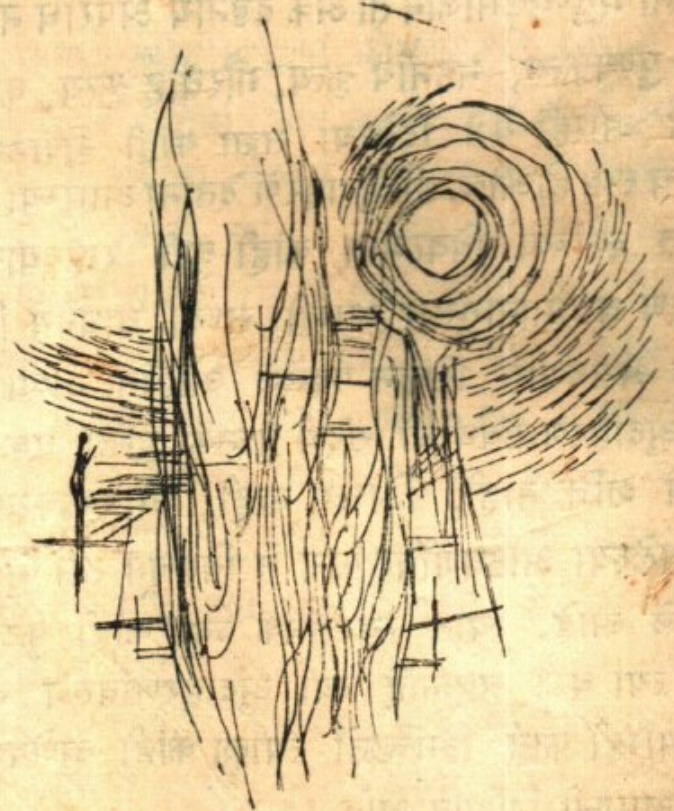
'आत्महत्या' म्हणून अुल्लेखिला न जातां 'आत्मार्पण' ह्या गौरवा नांवानेंच यथार्थपणें अुल्लेखिला जात आला आहे.

अशी योगेश्वरांच्या गुहाप्रवेशाची अनेक अुदाहरणे आपल्या प्राचीन अतिहासांत सांपडतात. आतां सापेक्षतः अगदी अर्वाचीन अतिहासांतील अशा कृतकृत्यतेच्या समाधानानेच आपण होअून स्वदेह विसर्जन केल्याची, आत्मार्पणाची कांहीं अुदाहरणे अुल्लेखूं.

* * *

'गौरांगप्रभु' अशा प्रेमादर्शक नांवाने बंगालमधील ज्या वैष्णवाचार्यांची, महाप्रभु चैतन्यांची, कीर्ति भारतभर पसरली आहे त्यांच्या निधनाविषयी अशीच अेक कथा सांगितली जाते. श्रीकृष्णाच्या भक्तिसंप्रदायाचा प्रचार करीत करीत हे श्रीचैतन्यप्रभु सामुदायिक भजनांत रंगून मोठमोठ्या नगरयात्रा काढीत तेव्हा त्या भक्तिरसाच्या आनंदांत वाहत जाअून त्या त्या नगरांत सहस्रावधि स्त्री-पुरुष त्याच्यामागे नामाचा गजर करीत चालू लागत आणि भक्तीच्या भावोन्मादांत मार्गामार्गांतून नाचत नाचत चैतन्यप्रभु पुढे पुढे चालत. आयुष्याच्या अुत्तरार्धापर्यंत साऱ्या बंगालभर भक्तिसंप्रदायाच असा अुत्कट प्रचार करीत करीत ते शेवटीं जगन्नाथपुरीला गेले. तेव्हा अेकदा तेथील सागराच्या तटावर ते सामुदायिक भजन-यात्रेंत चालले असतां त्या सागराच्या सुनील जलाशयास पाहतांच भावावेशांत येअून घनःशामल श्रीकृष्णाचेंच हें स्वरूप आहे, तो श्रीकृष्णच दिसत आहे, असा अुत्कट भास त्यांना झाला. आणि त्या स्वरूपास प्रत्यक्ष आलिंगन देण्याकरिता 'हे कृष्ण ! हे शाम !! हे शाम !!!' असा टाहो फोडीत देहमान सुदून त्यांनी अकस्मात् त्या अफाट सागरांतच धुडी घेतली. ते आत्मविसर्जन करते झाले ! परंतु या देहत्यागास चैतन्यान 'आत्महत्या' केली असें न म्हणतां चैतन्यप्रभूने जलसमाधि घेतली, आत्मार्पण केलें असेंच अतिहास म्हणत आला आहे.

* * *

आपल्या महाराष्ट्रांत श्रीज्ञानेश्वर महाराजांची कथा तर प्रसिद्धच आहे. ह्या अलौकिक विभूतीने अगदी तरुण वयांतच

ज्ञानेश्वरी, अमृतानुभव यासारखे तत्त्वज्ञानाच्या मंदिराचे सुवर्ण कलशच शोभावे असे दोन ग्रंथ लिहिले. आपलें जें अवतारकार्य होतें तें आता संपलें आहे, ह्यापुढे जग त्यांप्रमाणे चालो किंवा न चालो; त्याचें अुत्तरादायित्व आपणावर राहिलें नाही, अशा कृतकृत्यतेच्या जाणिवेने वयाच्या अवध्या तिसी-पस्तिशीच्या आंतच त्यांनी अंतिम समाधि घेण्याचा निश्चय केला. जे जे योगिजन समाधिस्थ होऊं शकतात त्यांची ती समाधिस्थ स्थिति अंतिम असते असें नाही. समाधि घेतलेला योगी ती समाधि स्वेच्छेने अुतरवृंहि शकतो. पुन्हा व्यावहारिक, संसारिक, जागतिक जागृतीत, अिच्छा असल्यास तो येअूं शकतो. पण अशी कालावधीची समाधि न घेतां ज्ञानेश्वरांनी 'यद्गत्वा न निवर्तते तद्दाम परमम् मम्।' अशा अंतिम समाधीला घेण्याचें ठरविलें. त्यांचे गुरुच असलेले त्यांचे ज्येष्ठ बंधु जे निवृत्तिनाथ त्यांनी स्वतः ज्ञानेश्वरांच्या त्या निर्धारास अनुमति दिली. अनेक संत मंडळींच्या समक्ष, भजनाच्या गजरांत, स्वतःच बांधविलेल्या समाधिस्थानामध्ये कृतकृत्यतेच्या परम समाधानांत श्रीज्ञानेश्वर महाराज अुतरले आणि योगासन घालून बसले. स्वतः निवृत्तिनाथांनी त्या समाधिस्थानावर शेवटचा चिरां स्वहस्तें बसविलीं. अशा प्रकारें ज्ञानेश्वरांनी अंतिम समाधि घेतली.

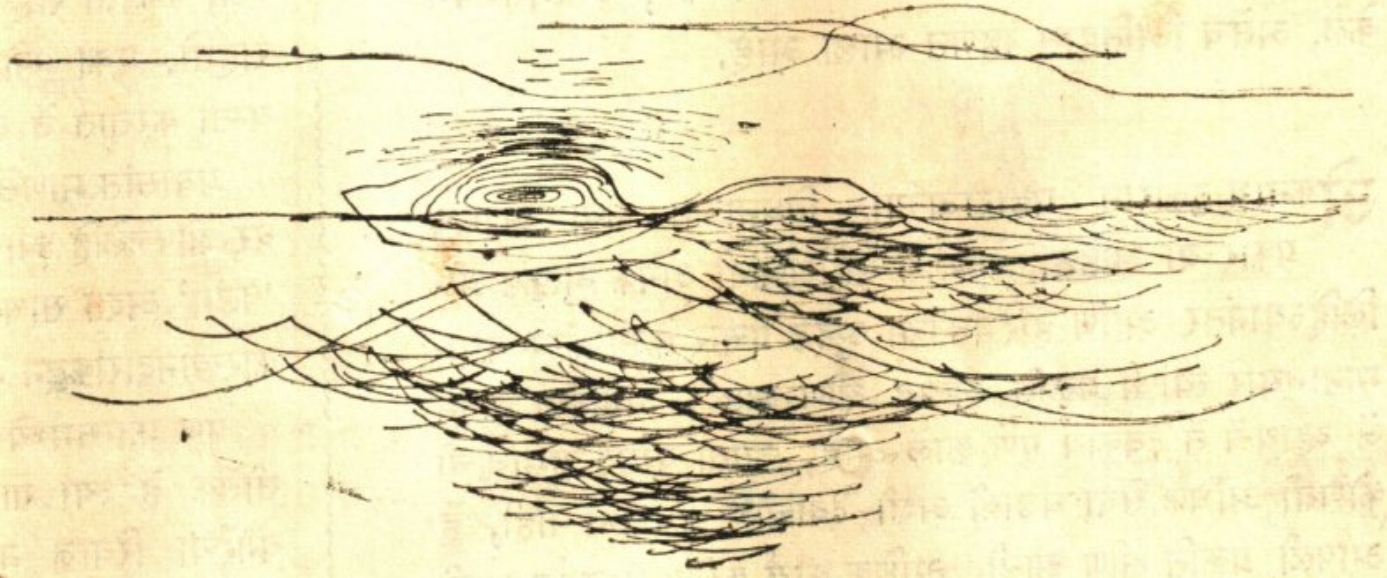
जो जीव बाह्य निमित्ताने जात नाही तो आपला जीव आपण होअून बळाने देणें हें कृत्य, व्यवहारांत ज्याला 'आत्महत्या' म्हणतात तीत आणि ह्या जिवंतपणीं आपण होअून अंतिम समाधि घेण्यांत अुभयसामान्य असतांही त्याला ज्ञानेश्वरांनी 'आत्महत्या' केली असें न म्हणतां श्रीज्ञानेश्वरांनी आत्मार्पण केलें, श्रीज्ञानेश्वर समाधिस्थ झाले असेंच संत-महंतांपासून तो सामान्य जनतेपर्यंत सर्वोमुखीं म्हटलें जात आहे.

* * *

तीच गोष्ट समर्थ रामदासांच्या आत्मार्पणाची आहे. प्रस्तुत यवनांचें बंड। हिंदु अुरला नाही चंड। बहुता दिसांचें मुंड। शास्ता न मिळे तपासी ॥ अशा परिस्थितीने व्याकूळ होअून त्या यवनांच्या बंडाचा समूळ निःपात करण्याच्या कार्यासच श्रीसमर्थानी आपलें जीवनकार्य मानलें. महाराष्ट्रांतील हिंदु-समाजांत धर्मयुद्धाची आग पेटवून देण्यासाठी आपल्या तपो-बळाने प्रचंड संघटना अुभारली. त्याला जोडूनच तिकडे त्याच महान् ध्येयाने प्रेरित होअून श्रीशिवछत्रपतींनी आपल्या शस्त्र-बळाने मुसलमानांच्या शहांचीं नि पातशहांचीं तक्तें गदगदा हालवीत जेव्हा प्रत्यक्ष औरंगजेबाच्या छातीवरच रायगडचें स्वतंत्र हिंदुराज्य, हिंदुध्वज नि हिंदुसिंहासन अुभारलें तेव्हा हिंदु-जातीच्या त्या महान् विजयाने प्रफुल्लित होअून समर्थ गर्जते झाले

स्वर्णीं जें देखिलें रात्रीं तें तें तैसेचि होतसे ।
बुडाला औरंग्या पापी, म्लेंच्छ संहार जाहला ॥
मांडिलीं मोडिलीं क्षेत्रें, हिंदुस्थान बळावलें ! ! ॥

आपल्या प्रतिज्ञेची अशी कल्पनातीत पूर्तता झाली, अशा कृतकृत्यतेच्या भावनेने आपल्या वयाच्या ८० व्या वर्षीं समर्थ रामदासांना आपलें अवतारकार्य संपलें असें वाटूं लागलें. अितक्यांत शिवछत्रपतींचा अंतकाल झाल्याची दुष्ट वार्ता समर्थाना कळली. 'राजे आम्हांला सोडून गेले' असे शोकाकुल अुद्गार त्यांच्या तोंडून बाहेर पडले. लगोलग संभाजीमहाराजांनी अुच्छृंखलपणाने शिवछत्रपतींना अनुकूल असलेल्या अनेक प्रमुख व्यक्तींना बंदीत घातले, कित्येकांना ठार मारलें. स्वराज्यांत भाअू-बंदकीचा वणवा पेटला. स्वतः संभाजी सजनगडाच्या पायथ्याशीं येअून समर्थाना भेटण्यासाठी आग्रह धरून बसला. शिवछत्रपतींच्या अनेक विश्वासपात्र मंत्र्यांचा ज्याने घातपात केला तो शिवछत्रपतींचे राजगुरुच असलेल्या समर्थानाहि कांही अुपद्रव देण्यास सोडणार नाही हें अुघड दिसत असल्याने

समर्थानी कळविलें की वयोमानाने आता गडाखाली अुतरण्याची शक्ति आमच्यांत राहिली नाही. यास्तव आशीर्वादाचें अेक पत्र तेवढें घाडीत आहे. तेंच तें खणखणीत, सणसणीत सुप्रसिद्ध पत्र होय की ज्यांत समर्थानी लिहिलें होतें - "शिवरायाचें आठवावें रूप। शिवरायाचा आठवावा प्रताप। शिवरायाचा आठवावा साक्षेप ॥ जीवित तृणवत मानावें। कष्टें करुनि घसरावें। म्लेंच्छावरी ॥ आहे तितुकें जतन करावें। पुढें आणिक मेळवावें। महाराष्ट्र राज्यचि करावें। जिकडे तिकडे ॥" त्याचवेळीं हिंदूंचें स्वतंत्र राज्य स्थापन झाल्याचें अैकून चवताळलेला औरंगजेब साऱ्या मुसलमानी शक्ति अेकवटून स्वतः मराठ्यांवर चढून येत आहे अशी बातमी आली. अशा या नवीन संकटाला तोंड देण्याची ज्या अर्थी आपल्या ८० वर्षांवर गेलेल्या वयोमानांत नि व्याधिग्रस्त शरीरांत शक्ति नाही, महाराजांसुद्धा आपली पिढीची पिढी निघून गेली. त्या अर्थी आपलें कर्तव्य संपलें, 'अुपाधीचें काम अैसें। कांही साधें कांही नासें ॥" ह्या न्यायाने स्वतंत्र हिंदुराज्य स्थापनेचें जें महान् कार्य पार पडलें तीच आपल्या जीवनाची कृतकृत्यता ठरावी अशी भगवंताची अिच्छा दिसते ! आता नवीन पिढीचे प्रश्न, नवीन पिढीच्या कर्तृत्वावर नि भगवंताच्या कृपेवर अवलंबून ! असा विचार करून समर्थानी प्रयोपवेशन करण्याचा निश्चय

केला. आपल्या सर्व शिष्यशिष्यिणींना अकत्र करून सांगितलें की आम्ही आता देह ठेवणार. आमचें अवतारकृत्य संपलें. देहाचें सार्थक झालें. तें अकतांच शोकाकुल झालेल्या आपल्या भक्तांना त्यांनी धीर दिला. जरी माझी वाणी, गेली म्हणाल अंतःकर्णी, तरी मी असे जगजीवनी, निरंतर ! आणि मार्गदर्शनाविषयी विचाराल तर हा माझा दासबोध मी मागे ठेवतोच आहे ! असें आश्वासून, अचल आसन मांडून, अन्नत्याग करून, रामनामाच्या गजरास समर्थोनी आरंभ केला. अशी कथा आहे की त्या अखंड नामजपाच्या शेवटीं प्रत्यक्ष श्रीरामांनी समर्थोना दर्शन दिलें. तेव्हा अत्यंत कृतकृत्य भावनेने श्रीरामाच्याच चरणीं समर्थोनी अन्नत्यागाने क्षीणतम झालेला आपला शेवटचा निःश्वास सोडला !

आपल्या जीवनाची संपूर्ण सफलता झाल्यानंतरहि जो जीव समाजाला आणि स्वतःलाहि केवळ भारभूत होऊन रेंगाळत राहतो त्याची आपण होऊन अतिश्री करणें ही क्रिया अशा 'आत्मार्पणांत' आणि 'आत्महृत्येंत' जरी समानच असली तरी समर्थ रामदासांनी आत्महृत्या केली असें कोणी म्हणत नाही, मानीत नाही. तर समर्थोनी प्रायोपवेशन केलें, आत्मसमर्पण केलें, असेंच अतिहास म्हणत आला आहे.

* * *

अकनाथ-तुकाराम महाराजांच्या निधनाच्या कथा अशाच प्रकारच्या आहेत. अकनाथ महाराजांनी अनेक अुत्कृष्ट ग्रंथ लिहिल्यानंतर आणि हरिभक्तीचा अुदंड प्रचार केल्यानंतर वयोमानानुसार त्यांची प्रकृति अत्यंत क्षीण झाली. आपल्या हातून जें व्हायचें तें देवकार्य पूर्ण झालें आहे, आता यापुढे समाजाची कोणती अधिक सेवा घडावी अशी देवाचीच अिच्छा नाही, हें आपली प्रकृति क्षीण झाली, अधिक कार्य करण्यास दुर्बल झाली आहे ह्यावरूनच दिसतें असें अकनाथ महाराजांना वाटूं लागलें. अकदा तर त्यांच्या व्याधिगमन देह अितका मरणासन्न झाला की त्यांत चेतना म्हणून अुरलीच नाही. पण थोड्याच समयानंतर तो निश्चेतन झालेला देह पुन्हा सचेतन झाला. आपलें प्रारमार्थिक कार्य शक्य तितकें पूर्ण झाल्यानंतर असा स्वतःला नि समाजाला भारभूत झालेला देह आपण होऊन अीश्वरार्पण करणें हेंच आता आपलें अंतिम कर्तव्य आहे. अशा जाणिवेने आणि मोठ्या सुखासामाधानाने अकनाथ महाराजांनी, स्नानसंध्या करावयास ते पैठणला ज्या गंगेवर जात त्याच गंगेंत शिरून जलसमाधि घेतली.

तें त्यांचें जलसमाधीचें कृत्य आत्महृत्येसारखें निद्य न मानलें जातां समाजामध्ये अितकें बंध मानलें गेलें कीं त्यांच्या जलसमाधीच्या स्थानाला पवित्र तीर्थाचें स्वरूप प्राप्त झालें.

* * *

अकनाथ महाराजांच्या ह्याच समाधिस्थानाचें दर्शन घेण्याकरिता पुढे स्वतः श्रीतुकाराम महाराज अकदा पैठणला गेले होते. श्रीअकनाथांची ती आत्मविसर्जनाची कथा तुकाराम महाराजांनाहि अवगत होती. पुढे जेव्हा तुकाराम महाराजांना आपलें भक्तिसंप्रदायाचें प्रचार करण्याचें महत्कार्य पूर्ण झाल्याची जाणीव

डॉवरमध्ये निद्रा

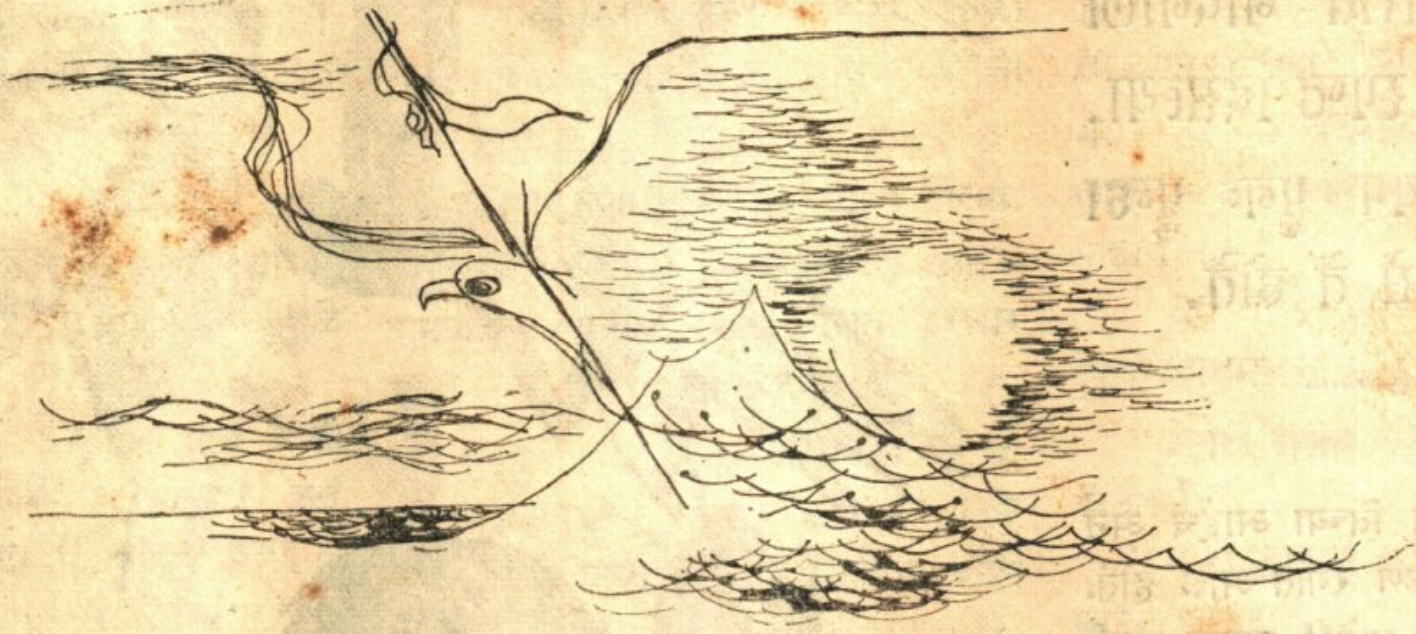

जागेची टंचाई आज सर्वत्रच आहे. पुष्कळां पाहुणा आला तर त्याला आपण गोळाभर अन्न कसे तरी देऊं, पण तो राहणार म्हणाला की पोटांत गोळाच उभा राहतो. एका खोलीच्या बिऱ्हाडांत चार कुटुंबे कशी वस्ती करतात तें त्यांचें त्यांनाच माहीत.

प्रवासांत माणसें बाकावर, बर्थवर, सामानाच्या फळ्यांवर झोपलेलेहि आपण पाहतो. दिवसा 'सोपा' पण रात्री 'पलंग' अशा साधनांच्या जाहिरातीहि, तयार वस्तूंच्या कारखानदारांकडून अनेकदा प्रसिद्धिल्या जातात.

पण फ्रान्समध्ये एका गावांत मोठी कल्पक कथा आहे. सीलक हें त्या गावाचें नांव. त्या गावांत पलंग, खाटा, वगैरेंचा रिवाज नाही. मग रात्री हे लोक झोपतात कशावर ? याचें उत्तर असें आहे की प्रत्येक कुटुंबाजवळ एक वा अनेक कपाटें असतात. त्या आडव्या कपाटांना सरकते कप्पे 'ड्रावर' असतात. रात्र झाली कीं हीं 'ड्रावर' पुढें ओढतात व त्यांत बिछाना थाडून त्यांत तेथील लोक निद्रासुख घेतात. एका एका कपाटांत अशीं एकावर एक तीन तीन, चार चार ड्रावरें असतात व लोक त्यांत झोपलेले असतात.

होऊन मध्यम वयांतच परमेश्वराच्या प्रत्यक्ष भेटीची अुत्कट आतुरता अुत्पन्न झाली तेव्हा त्यांनीहि अैहिक जीवनाचा त्याग करण्याचें मनांत आणून संगळ्यांचा मोठ्या समाधानाने शेवटचा निरोप घेण्यासाठी देहूगावांत घोघर भेट देऊन 'आम्ही जातो आमुच्या गावा । आमुचा रामराम घ्यावा ॥ आता कैचे येणें जाणें । सहज खुंटलें बोलणें ॥' हा सुप्रसिद्ध अभंग गात गात ते अिद्रायणी नदीवर गेले. भजनानंदांत तल्लीन होतां होतां भगवंताचें विमानच आपल्याला नेण्याकरिता अिद्रायणीच्या पल्याड आलें आहे, असें त्यांना भासूं लागलें. परमोल्हासाने त्यांनी अिद्रायणींत प्रवेश केला ! अक कथा सांगते की त्या नदीतच अकनाथाप्रमाणे त्यांनी जलसमाधि घेतली. दुसऱ्या कथेप्रमाणे त्या विमानांत बसून ते सदेह स्वर्गास गेले.

तथापि दोन्ही कथांचा आशय अेकच की, तुकाराम महाराजांनी अत्यंत सुखासमाधानाने आपलें ऐहिक जीवन कृतकृत्य झालें असें समजून ऐहिक जगाचा निरोप घेतला; ऐहिक जीवनाचा त्याग केला, आणि त परमात्मस्वरूपी विलीन झाले. म्हणूनच त्यांच्या ह्या ऐहिक अस्तित्वाच्या त्यागाला 'आत्महत्या' न म्हणतां 'आत्मार्पण' म्हणूनच गौरविलें गेलें आहे.

वर तथा शतावधि अुदाहरणांपैकी जीं कांही अुदाहरणें दिलेलीं आहेत त्या सर्वांवरून जो निष्कर्ष निघतो तो असा की, जो जीव आपण होअून जात नाही तो हेतुपूर्वक बळाने देण्याच्या सर्व कृत्यांना आत्महत्या म्हणत नाहीत. तसें कृत्य निघच मानलें जातें असें नाही. तर अत्यंत असमाधानाने, विफलतेच्या तीव्र जाणिवेने, संकटांना कंटाळून, अिच्छा असतांनाहि सुखाने जगतां येत नाही म्हणून, अत्यंत अतृप्त अशा मनःस्थितीत वैतागाच्या भरांत जे बळाने जीव देतात त्यांच्या त्या कृत्याला साधारणतः 'आत्महत्या' म्हटलें जातें; परंतु आपलें जीवितकार्य, जीवनाचें ध्येय, जीवनाचा हेतु संपूर्णपणें सफल झालेला आहे अशा सफलतेच्या, कृतकृत्यतेच्या भावनेने जे आपल्या ऐहिक अस्तित्वाची हर्षभराने समाप्ति करतात त्यांच्या त्या कृत्यास आत्मार्पण असें म्हणतात. यद्यपि ह्या परिवर्तनशील किंवा अखंड विकसनशील जगांत सर्वतोपरी परिपूर्णता अशी केव्हाहि असू शकणार नाही.

जे जीवनांत संपादावयाचें होतें तें सर्व संपादिलेलें आहे म्हणून आता कर्तव्य असें कांही अुरलें नाहीं अशा कृतकृत्य भावनेने रिक्तकाम किंवा पूर्णकाम झालेले धन्य पुरुष आपण होअून आपले प्राण विसर्जन करतात. ते आपलें नश्वर जीवन विश्वाच्या चिरंतन जीवनांत विलीन करून टाकतात. योगवाशिष्टांत म्हटल्याप्रमाणे -

अंतरिक्तो बहिरिक्तो रिक्त कुंभरिवांबरे ।

अंतःपूर्णो बहिःपूर्णो पूर्णकुंभरिवार्णवे ॥

तथापि आपल्या या जीवनकार्याची सापेक्षतः परिपूर्णता झाली आहे अशी आत्मसंतुष्टता वाटल्यानंतर समाजाला किंवा स्वतःला जो देह वार्धक्याने म्हणा, व्याधीने म्हणा, पण केवळ भारभूत असाच राहणार आहे त्या देहाचा गुहाप्रवेशाने, प्रायोपवेशाने, अग्निदिव्याने, समुद्रसमाधि किंवा जलसमाधि किंवा अंतिम योगसमाधि घेअून किंवा अशाच कोणत्यातरी मार्गाने जे त्याग

करतांत तें त्यांचें कृत्य, अुत्तान अर्थी 'बळाने जीव देणें'च असतांहि त्याला 'आत्मसमर्पण' म्हणून जें गौरविलें जातें तें यथार्थच असतें !

धन्योऽहम् । धन्योऽहं कर्तव्यं मे न विद्यते किंचित् ।

धन्योऽहम् । धन्योऽहं प्राप्तव्यं सर्वमद्य संपन्नम् ॥

इंडस्ट्रियल ट्रेनिंग इन्स्टिट्यूट्स

व

धंदेशिक्षण विद्यालयासाठी संयुक्तांत्रिक शिक्षणमाला

लेखक : श्री. पु. गोखले

१. लोहारकाम व वेल्डिंगकाम : रु. ४
२. फिटिंगकला व यंत्रकला : रु. ४
३. सुतारकाम : रु. ४
४. भूमिति व चित्रकला : रु. ४
५. टर्निंगकाम : रु. ४

संयुक्त साहित्य, लक्ष्मी रोड, पुणे २

मुंबई विक्रेते :

व्ही. आर. हळबे, कर्नाटक हाऊस, चिराबाजार,
मुंबई २